

Тема 5. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

План

1. Стан, структура, динаміка злочинності неповнолітніх.
2. Кримінологічна характеристика особи неповнолітніх злочинців.
3. Причини і умови злочинності неповнолітніх та її попередження.
4. Стан, структура, динаміка рецидивної злочинності.
5. Кримінологічна характеристика особи рецидивістів.
6. Причини і умови рецидивної злочинності та її попередження.
7. Попередження рецидивної злочинності.

1. Стан, структура, динаміка злочинності неповнолітніх

Боротьба зі злочинністю неповнолітніх (як і в молодіжному середовищі в цілому) розглядається як складова частина комплексної роботи по вихованню молоді.

Значення боротьби зі злочинністю неповнолітніх зумовлено тим, що ці члени суспільства знаходяться в стані формування життєвої позиції і при певних обставинах є можливим “резервом” дорослої злочинності.

Боротьба зі злочинністю неповнолітніх, базуючись на загальних положеннях кримінології, має специфіку, пов'язану з особою неповнолітніх. Ця специфіка полягає в понятійних характеристиках злочинності неповнолітніх і її фонових явищ; стані, структурі, динаміці; причинах, мотивах і цілях злочинів; характері умов, що сприяють скоєнню злочинів. Відповідно маються й істотні особливості попередження злочинності неповнолітніх.

При характеристиці самого поняття злочинності неповнолітніх треба мати на увазі, що умовні вікові межі (від 14 до 18 років.) інколи створюють труднощі при аналізі процесів і явищ, що впливають на тенденції цієї злочинності і при порівнянні її з показниками дорослої злочинності. Зокрема, ряд процесів і явищ, що впливають на злочинність неповнолітніх, охоплює вікову групу дітей, що не досягли віку кримінальної відповідальності (до 14 років), вікову групу від 18 до 21 і від 21 до 25 років. (так званих молодих дорослих). Це вимагає вивчення тенденцій злочинності неповнолітніх, розробку пропозицій щодо її профілактики з урахуванням даних про

правопорушення серед дітей і молодших підлітків (вікова група 10-13 років), а також в середовищі молодих дорослих. За деякими даними, в 2000 р. за різні види правопорушень затримано 92,4 тис. неповнолітніх, переважна більшість з яких школярі та учні профтехучилищ.

Специфічні труднощі аналізу злочинності неповнолітніх пов'язані з відносно високою латентністю ряду злочинів, найбільш поширеними в їх середовищі. Оскільки більшість із злочинів, що вчиняються підлітками, не становлять великої суспільної небезпеки, вони часто не доводяться до відома правоохоронних органів. Особливо це стосується крадіжок в сім'ї, навчальному закладі; відбирання невеликих сум грошей у молодших; порушення громадського порядку, пов'язаного із бійками між групами підлітків.

При аналізі рівня динаміки злочинності неповнолітніх на певній території (місто, район, область) необхідно:

- враховувати ступінь повноти реєстрації злочинів по звітності суб'єктів профілактичної діяльності (відповідних структурних підрозділів органів державної влади, правоохоронних органів тощо), в яких мають дані про крадіжки, інші діяння, що мають ознаки злочинів, підлітків і які не враховані в кримінальній статистиці;

- співставляти зміни рівня цієї злочинності по кількості зареєстрованих злочинів і кількості учасників (значна неузгодженість змін може свідчити, зокрема, про зміни у стані переважаючої для злочинності неповнолітніх групової злочинності);

- характеризувати рівень даної злочинності не тільки за місцем вчинення злочинів, але і за місцем проживання їх учасників (угруповання за назвою мікрорайону в місті).

На стан, структуру, динаміку злочинності серед неповнолітніх істотно впливають деякі демографічні характеристики регіону: чисельність неповнолітнього населення; частка в них різних соціальних груп; чисельність неповних та неблагополучних сімей; частка дорослого населення із низьким культурно-освітнім рівнем та інші умови життя та виховання неповнолітніх.

За різними даними, частка неповнолітніх в загальній злочинності складає від 8 до 12%. В порівнянні зі злочинами дорослих неповнолітні вчиняють злочини, що характеризуються менш тяжкими наслідками і взагалі меншим ступенем суспільної небезпечності. Переважають крадіжки, хуліганські дії, ЛТУ, СТТУ. Тяжкі та особливо тяжкі злочини, вчинені неповнолітніми, складають

невелику частку в загальній чисельності таких видів злочинів. Інтенсивність злочинів неповнолітніх у містах у порівнянні із сільською місцевістю вища.

Злочини неповнолітніх мають переважно груповий характер. Вибіркові дані свідчать, що рецидив злочинів неповнолітніх має місце в 15-18% випадків і є нижчим, ніж серед дорослого населення (коливається біля 30%).

2. Кримінологічна характеристика особи неповнолітніх злочинців

При характеристиці особи неповнолітніх злочинців не можна ототожнювати їх з віковими особливостями. Вікові особливості притаманні всім підліткам і далеко не завжди є елементами “механізму” злочинної поведінки. Своєрідність, особливість рис неповнолітніх злочинців обумовлюють вчинення ними злочинів і притаманні саме підліткам.

Соціально-демографічні особливості характеристики неповнолітніх злочинців пов'язані перш за все з тим, що злочини вчиняються переважно особами чоловічої статі старше 15 років, і з тим, що “злочинна активність” в середовищі різних вікових груп має значні розбіжності. Це пов'язано з особливостями статусу, рівнем розвитку, умовами виховання і контролю.

Характерні особливості особи набуваються залежно від сімейного стану. Незважаючи на те, що факт виховання підлітка в неповній чи неблагополучній сім'ї не є вирішальною ознакою неповнолітніх злочинців, все ж наявність обставин, які обмежують можливості сім'ї у вихованні дітей, чинить негативний вплив.

Особливості культурно-освітньої характеристики пов'язані із стійким відставанням за освітнім рівнем підлітків, що вчиняють злочини, від своїх однолітків.

У сфері досугу і побуту у більшості неповнолітніх злочинців переважає безцільне проведення часу (так звані “тусовки”). Нерідко роль лідерів у таких групах займають особи з негативною направленістю.

Останнім часом спостерігається збільшення нервово-психічних розладів у підлітків, що вчинили злочин, у порівнянні як з попередніми роками, так і в порівнянні з тими, що злочини не вчинили.

Кримінологи виділяють декілька типів неповнолітніх злочинців, основними серед яких є:

- що скоїли злочини внаслідок випадкового збігу обставин всупереч загальній позитивній направленості;
- що скоїли злочини в результаті переважаючої негативної

направленості особи, яка, проте, не досягла рівня стійкої;

- що вчинили злочини внаслідок частково сформованої стійкої антисоціальної направленості, яка зумовлює всю систему поведінки (неповнолітні, що вчинили злочини неодноразово).

3. Причини і умови злочинності неповнолітніх

При характеристиці причин і умов злочинності неповнолітніх на сучасному етапі розвитку нашого суспільства необхідно розглядати особливості дії загальних криміногенних процесів, явищ і ситуацій з урахуванням соціального статусу підлітків і їх соціально-психологічної характеристики як контингенту, що знаходиться в процесі активного формування особистості і в специфічних умовах життєдіяльності.

Масштабні і швидкоплинні процеси соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, що містять не завжди позитивні риси, особливо несприятливо впливають на соціокультурну та морально-психологічну сферу життєдіяльності суспільства. Найбільш незахищеними від цього впливу є неповнолітні, оскільки в них ще не сформовані або на недостатньому рівні сформовані світогляд і соціальні цінності й орієнтації.

На фоні девальвації моральних та загальнолюдських цінностей стрімко відроджуються кримінальні традиції та звичаї, які активно впроваджуються у молодіжне середовище. Зростає кількість правопорушень серед дівчат-підлітків, в тому числі проституція, що особливо впливає на мораль молоді.

Об'єктивними причинами цього є економічний стан розвитку суспільства, зокрема затяжна економічна криза в промисловості, аграрному секторі, у сфері побуту, значний спад виробництва й обумовлені ним зниження життєвого рівня населення, безробіття, низька платоспроможність, збільшення злочинів.

Формування негативних соціально-психологічних властивостей особи неповнолітнього, які можуть обумовити в певній ситуації вчинення злочинів, відбувається під впливом наступних причин:

1. Негативний вплив в сім'ї. В 30-40% випадків констатується наявність прямого негативного прикладу неправомірної поведінки з боку батьків або інших старших членів сім'ї: зловживання алкоголем, грубість, аморальна поведінка. Засвоюючи такі "зразки" поведінки, підліток починає застосовувати їх в особистій поведінці. З іншого боку, потакання, непомірне задоволення матеріальних потреб, звільнення від будь-яких обов'язків неповнолітніх формують у підлітка егоїзм, почуття безвідповідальності, всюдозволеності. Це

може штовхнути неповнолітнього на вчинення антисоціальних дій.

2. Негативний вплив найближчого оточення. Відзначено, що підлітки з негативною поведінкою, як правило, об'єднуються в групи для спільного проведення часу. При цьому вони всіляко намагаються слідувати зовнішньому вигляду і поведінці "лідерів".

3. Підбурювання з боку дорослих злочинців. Вибіркові дослідження свідчать, що в 20-30% випадків неповнолітні вчиняли злочини під безпосереднім впливом, "порадами" повнолітніх злочинців.

4. Вплив низькопробних творів масової культури. Неконтрольований показ по телебаченню кінопродукції, що пропагує культ насильства (бійки, використання зброї, сексуальної розбещеності), формує у підлітків переконання, погляди на суспільство як спільність людей, де вирішальне значення має груба сила, гроші. Особи, які попри всім законам і соціальним цінностям досягли в житті багатства, влади стають кумирами підлітків.

5. Недоліки в організації досугу, літні канікули неповнолітніх практично позбавляють їх можливості реалізувати себе. Значне скорочення дитячих гуртків (творчих, спортивних), встановлення плати за їх відвідування (що не кожний підліток або їх батьки можуть собі дозволити) штовхає неповнолітніх шукати інших можливостей реалізації своїх здібностей, задоволення своїх потреб, в тому числі і шляхом скоєння злочинів.

Попередження злочинності неповнолітніх.

Основні напрями профілактики пов'язані з усуненням причин, що породжують злочинність неповнолітніх.

Головним у формуванні системи профілактики є:

- комплексність, направленість профілактики на забезпечення належних умов життя і виховання підлітків на загальнодержавному рівні;
- забезпечення ранньої профілактики правопорушень підлітками, що в силу різних причин потрапили в несприятливі життєві ситуації;
- взаємозв'язок попереджувальної роботи за місцем навчання, проживання підлітків;
- пропаганда засобами масової інформації загальнолюдських цінностей (створення спеціальних молодіжних програм і т.ін.).

4. Стан, структура, динаміка рецидивної злочинності

В кримінологічній характеристиці рецидивної злочинності

використовується поняття “рецидиви” як вчинення повторного злочину. Рецидивна злочинність розуміється як частина загальної сукупності повторних злочинів.

Підвищена суспільна небезпечність рецидивної злочинності визначається рядом обставин. Рецидивістами, як правило, скоюються тяжкі злочини. Набуття рецидивістами злочинного “досвіду” ускладнює розкриття вчинених злочинів, для яких характерні попередня підготовка, прихованість, застосування зброї, технічних засобів, розподіл ролей. Рецидивісти нерідко залучають у злочинну діяльність співучасників, особливо із числа молоді. Треба відмітити певний психологічний вплив рецидивістів, їх поглядів на нестійких осіб, формування мікросередовища, в якому поширюється психологія і негативний приклад поведінки злочинців. Існування злочинності значною мірою підтримується за рахунок рецидиву.

Будучи структурним елементом злочинності, рецидив має власну структуру.

За кількістю раніше вчинених злочинів виділяють простий рецидив (скоєння нового злочину після застосування кримінального покарання) і складний рецидив (скоєння нового злочину після дво-, триразового застосування покарання або заходів, що його замінюють). Основна частина складного рецидиву припадає не на тяжкі злочини, а на такі види, як крадіжка, хуліганство.

За ознаками схожості чи несхожості повторного і попереднього злочину розрізняють загальний рецидив – вчинення різнорідних злочинів і спеціальний рецидив – вчинення однорідних злочинів. Спеціальний рецидив свідчить як про зростання стійкості антисоціальної установки особи, так і про певну злочинну “спеціалізацію”. При цьому зменшується роль ситуації як умови вчинення злочину. Рецидивісти самі підшукують або створюють ситуацію, яка сприяє вчиненню злочину.

Структура рецидиву за видами злочинів свідчить, що більшість злочинів – це хуліганство, тілесні ушкодження, крадіжки. Хоча зберігається потенційна можливість скоєння ними особливо тяжких злочинів особами, що відбули покарання, зокрема у вигляді позбавлення волі на строк більше 5 років.

Для розробки диференційованих мір попередження рецидиву з боку осіб, до яких застосовувались різні кримінально-правові заходи, структура рецидиву аналізується за видами кримінального покарання або заходів, що їх замінюють, які застосовувалися у зв’язку із раніше

вчиненим злочином. Наприклад, значно рідше вчиняють повторні злочини особи, засуджені до виправних робіт.

В структурі рецидивної злочинності виділяють також рецидив чоловічий і жіночий. Частка останнього вдвічі нижча, аніж серед засуджених в цілому.

5. Кримінологічна характеристика особи рецидивістів

Особа рецидивіста в порівнянні з особою, що вперше вчинила злочин, характеризується більш розвиненим комплексом соціально негативних властивостей, більш інтенсивною їх взаємодією і відповідно більшим впливом на обрання певної поведінки.

Для рецидивістів типові крайній індивідуалізм і егоїзм, примітивізм інтересів і потреб, неповага до правоохоронюваних цінностей, соціальна безвідповідальність.

По мірі продовження і активізації злочинної діяльності все більше зростає стійкість антисупільних поглядів і звичок. Її ступінь дозволяє говорити про формування і реалізацію протиправної установки, що обумовлює перевагу злочинного варіанта поведінки. Відбувається поповнення соціально негативних знань, злочинного досвіду. Рецидивістам властиві хворобливе уявлення про свою перевагу над оточуючими, грубість, цинізм, озлобленість, жорстокість.

Все це свідчить про те, що виправлення і перевиховання рецидивістів – дуже складна задача, але в принципі можлива. Вона полягає в максимальній нейтралізації негативних особистих властивостей і заміні їх позитивними. І поки така заміна не відбудеться, завжди залишається можливим те, що сукупність криміногенних властивостей при певній ситуації матиме переважний вплив на поведінку рецидивіста.

За деякими статистичними даними, освітній і культурний рівень у рецидивістів вдвічі нижчий, аніж у осіб, що вперше вчинили злочин.

Життєві цілі полягають у маргинальному проведенні часу, пияцтві, азартних іграх і тому подібне. Характерним для рецидивістів є стійке небажання працювати. Значно частіше інших встають на шлях рецидиву і швидше вчиняють повторні злочини особи, які систематично порушували режим під час відбування покарань у вигляді позбавлення волі. Із зростанням числа судимостей збільшується питома вага осіб, що не мають постійного місця проживання. Переважна більшість рецидивістів або не були в шлюбі, або

юридично чи фактично припинили сімейні відносини. Рецидивісти в декілька разів рідше підтримують родинні відносини. Відбувається, так би мовити, процес самоізоляції від позитивних соціальних відносин. Для рецидивістів характерні перехід від протиправних установок “локального” характеру (вчинення окремих видів злочинів) до стійких протиправних установок загального характеру (вчинення будь-яких злочинів).

6. Причини і умови рецидивної злочинності та її попередження

Загальні для всієї злочинності причини і умови повною мірою діють і стосовно рецидивної злочинності. Вони проявляються і у формуванні особи, і в ситуаціях злочинів.

Разом з тим рецидив обумовлюється і деякими специфічними причинами, притаманними в основному для даної злочинності. Ця специфіка пов’язана, зокрема, з негативним впливом і його інтенсивністю в деяких видах мікросередовища; помилками при призначенні покарання; виховним впливом і контролем за поведінкою осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Рецидив у більшості випадків пов’язаний з негативним впливом на осіб, що вперше вчинили злочин, з боку осіб, що вже стали рецидивістами, з якими вони спілкуються за місцем проживання чи на роботі.

У процесі спільного відбування покарання особами, що вчинили різнорідні злочини, відбувається взаємне “кримінальне зараження”, розширення протиправних орієнтацій і установок.

Деякі особи, що повторно вчиняють злочини, розраховують уникнути покарання. Розрахунок цей заснований на набутому певному досвіді спілкування з правоохоронними органами, отриманні певних уявлень про методи їх роботи щодо розкриття та розслідування злочинів, сподіванні в подальшому не допустити своїх попередніх “помилко” при вчиненні злочину. З другого боку, певна адаптація осіб до умов існування (проживання) у виправно-трудових установах не здійснює необхідного попереджувального впливу (зникає страх перед покаранням).

Вчиненню повторних злочинів сприяє незавершеність виправлення і перевиховання осіб, що пов’язано:

- з призначенням покарання, яке не відповідає тяжкості вчиненого і суспільній небезпечності особи винного;
- з недоліками в організації роботи виправно-трудових установ (ВТУ) і, в першу чергу, щодо диференціації індивідуальної

роботи з урахуванням особливостей особи, причин і мотивів злочинів, виконання вимог щодо попередження негативного взаємовпливу засуджених.

Дослідження свідчать, що приблизно половина випадків вчинення нового злочину особами, що відбули покарання у вигляді позбавлення волі, припадають на перший рік після звільнення.

Рецидиву в цей період сприяють певні труднощі соціальної адаптації, тобто пристосування до умов звичайного життя після звільнення з місць позбавлення волі. В першу чергу, це складнощі при працевлаштуванні, налагодженні позитивних соціальних зв'язків, в тому числі (і в першу чергу) сімейних, родинних. Неможливість одразу знайти своє місце в житті і особливо задоволення хоча б мінімальних матеріальних потреб породжують конфлікт між особою і суспільством. Часто вирішення такого конфлікту особа знаходить у вчиненні нового злочину.

Повторному вчиненню злочинів сприяє зачасту і формальне здійснення гласного адміністративного нагляду органами міліції, що встановлюється за певним контингентом осіб, які відбули покарання у відповідності із законодавством.

7. Попередження рецидивної злочинності

Специфічним причинам і умовам рецидивної злочинності повинні протистояти і специфічні заходи профілактики.

В першу чергу, це покращення роботи правоохоронних органів щодо розкриття злочинів. Максимальна реалізація принципу невідворотності покарання за вчинення злочинів зводить нанівець сподівання на уникнення покарання, що певним чином впливатиме на прийняття особою рішення вчинити злочин.

Застосування покарання обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після відбуття основного покарання теж позбавляє можливості особу вчинити специфічні для неї злочини.

Підвищення ефективності діяльності ВТУ містить значні резерви в профілактиці повторних злочинів. При відбуванні покарання у ВТУ до засуджених повинен застосовуватися комплекс заходів як загальнопрофілактичного характеру, так і використовуватися індивідуальні підходи щодо виправлення і перевиховання конкретного злочинця.

Особливого значення набувають профілактична діяльність на загальнодержавному рівні. В першу чергу, необхідна державна програма, яка б передбачала низку заходів щодо соціальної адаптації осіб, які відбули покарання за вчинення злочинів.

Терміни та визначення: неповнолітній злочинець, типи неповнолітніх злочинців, рецидивна злочинність, особа рецидивіста.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття злочинності неповнолітніх.
2. В чому полягають особливості аналізу злочинності неповнолітніх?
3. Динаміка злочинності неповнолітніх.
4. Структура злочинності неповнолітніх.
5. Характеристика особи неповнолітнього злочинця.
6. Типи неповнолітніх злочинців.
7. Загальні причини вчинення злочинів неповнолітніми.
8. Умови вчинення злочинів неповнолітніми.
9. Основні напрямки діяльності з профілактики злочинності неповнолітніх.
10. Кримінологічне поняття рецидивної злочинності.
11. Структура рецидивної злочинності.
12. Характеристика особи рецидивіста.
13. Причини і умови рецидивної злочинності.
14. Профілактика рецидивної злочинності.

- Реферати:**
1. Злочинність неповнолітніх (характеристика, причини).
 2. Система заходів по профілактиці злочинності неповнолітніх.
 3. Неповнолітній злочинець як об'єкт кримінологічного дослідження.
 4. Рецидивна злочинність (сутність, види, причини, умови, проблеми попередження).

Література до теми

1. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Альбом схем (Загальна і Особлива частини): Навчальний посібник / Під загальною редакцією О.М. Джужа. – К.: НАВСУ, 2000.
2. Зелинский А.Ф. Кримінологія. – Харьков, 2000.
3. Кримінологія: Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): Навчальний посібник / За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Атіка, 2001.
4. Кримінологія і профілактика злочинів: Курс лекцій: У 2 кн. Особлива частина / Ю.В. Александров, А.П. Гаврилишин, О.М. Джужа та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000.

5. Курс Кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи.– К.: Юрінком-Інтер, 2001. – 480 с.
6. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. – К., 1997.
7. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. – К., 2000.
8. Кримінологія. Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман; За ред. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 1999.
9. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. та допов. / За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком-Інтер, 2002.
10. Попов В.Й. Особо опасный рецидив: криминологический и уголовно-правовой аспекты: Учебное пособие. – М., 1996.
11. Заросинський Ю., Заросинський О. Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення // Право України. – 2004. – № 3. – С. 64.
12. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх: деякі аспекти // Право України. – 2004. – № 1. – С. 95.